

GUIA DOCENT CURS 2019-20

FIXA TÈCNICA DE L'ASSIGNATURA

Dades de l'assignatura	
Nom	La Filosofia en l'Antiguitat occidental: Grècia i Roma
Codi	000006134 (U. Comillas) 143906 (U. de Deusto) FPE101051 (U. Ramon Llull)
Titulació	Filosofia, Política i Economia
Curs	1r
Quadrimestre	1r
Crèdits ECTS	6
Caràcter	Obligatòria
Departament	Filosofía y Humanidades (U. Comillas); Relaciones Internacionales y Humanidades (U. de Deusto), Filosofia Pràctica (U. Ramon Llull)
Universitat	Universidad Pontificia Comillas; Universidad de Deusto; Universitat Ramon Llull
Horari	Modalitat presencial (U. Deusto) Dilluns, 12.10 -14.00 Dimecres 11.10- 13.00; Modalitat presencial (U. Ramon Llull) Dimecres i dijous, de 11.15-13.00
Professors	Miguel García-Baró López; Cristina de la Cruz Ayuso; Joan Cabó Rodríguez
Descriptor	La historia de la filosofía antigua està concebuda en aquest curs com la primera escola de la filosofia. És en el pensament grec i hel·lenístic on el filòsof es troba, per dir-ho així, amb la cantera primitiva de la que va ser extreta la major part dels nostres conceptes; i és també allà on es conserva l'empremta de la primera experiència, individual i social, de l'admiració davant allò real. D'aquí que ocupar-se amb l'obra dels que van iniciar la tradició del pensament occidental sigui una ocasió molt favorable pel despertar de la vocació del filòsof (i del teòleg); i aquest curs es proposa aconseguir que aquesta vocació sorgeixi o es consolidi.
Modalitat en què s'imparteix	No presencial (U. Comillas) i Presencial (U. Deusto i U. Ramon Llull)

Dades del professorat	
Professor	
Nom	Miguel García-Baró López
Departament	Departamento de Filosofía y Humanidades
Àrea	Filosofia
Despatx	413B
e-mail	mgbaro@comillas.edu
Telèfon	91 734 3950 2564
Horari de Tutorials	Prèvia cita. Es respondrà com a molt en 24 hores.

Dades del professorat	
Professora	
Nom	Cristina de la Cruz Ayuso
Departament	Relaciones Internacionales y Humanidades
Àrea	Filosofia
Despatx	338
e-mail	delacruz@deusto.es
Telèfon	944139000 ext. 2279
Horari de Tutorials	Dilluns de 10.00 a 11.00. Es podrà sol·licitar cita per correu electrònic.

Dades del professorat	
Professor	
Nom	Joan Cabó Rodríguez
Departament	Departament de Filosofia i Humanitats
Àrea	Filosofia
Despatx	3
e-mail	jcabo@filosofia.url.edu
Telèfon	934534338, Ext. 233
Horari de Tutorials	Horari a convenir amb l'alumne/a. Es podrà sol·licitar cita per correu electrònic.

DADES ESPECÍFIQUES DE L'ASSIGNATURA

Contextualització de l'assignatura
Aportació al perfil professional de la titulació
<p>Aquesta assignatura contribueix al perfil professional guiant l'estudiant en la Història de la filosofia de Grècia i Roma des d'una doble perspectiva orientada a conèixer les preguntes i la millor manera de plantejar-les, i a conèixer els intents de resposta –sempre lligats als seus condicionaments històrics- i discernir què hem heretat d'aquell passat que ens configura. Coopera en la seva formació mitjançant l'exercici metòdic de la reflexió i del qüestionament crític sobre els problemes de l'existència humana.</p> <p>Cal tenir en compte que un gran percentatge dels conceptes essencials de la nostra cultura es van forjar en l'Antiguitat clàssica. Aquesta assignatura, en tractar de comprendre el seu origen, serveix d'introducció imprescindible a l'exercici de la filosofia en general i proporciona la base idònia per a comprendre molts dels grans interrogants actuals.</p>
Prerequisits
Cap

Competències - Objectius
Competències de l'assignatura
Bàsiques i Generals
<p>CB1. Que els estudiants hagin demostrat posseir i comprendre coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i que acostuma a estar en un nivell que, si bé es recolza en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda del seu camp d'estudi.</p> <p>Aquesta competència es desplega en què els estudiants siguin capaços de:</p> <ul style="list-style-type: none">• demostrar coneixements sobre les qüestions filosòfiques que emergeixen en el pensament antic i sàpiguen argumentar críticament a l'entorn d'elles.• ubicar temes del pensament metafísic, ètic i polític, en els seus textos originaris i en el seu context històric, social i cultural.• desplegar la sensibilitat per a la interpretació de textos del món antic. <p>CB4. Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.</p> <p>Aquesta competència es desplega en què els estudiants siguin capaços de:</p>

- sàpiguen articular continguts filosòfics de l'antiguitat d'interès i actualitat per a persones del segle XXI.
- transmetre les preguntes, els mètodes de recerca de respostes i les solucions d'aquesta matèria a oients tant especialitzats com no especialitzats.

CG1. Comprendre i utilitzar la terminologia precisa, els recursos idonis i la documentació adequada per a formular raonaments i judicis crítics ben argumentats en cadascun dels àmbits disciplinaris del grau.

Transversals

CT1. Demostrar un domini oral i escrit excel·lent en català amb capacitat per a comunicar-se utilitzant la terminologia i les tècniques acceptades en els perfils professionals corresponents. Nivell C1 del MCER.

Aquesta competència es desplega en què els estudiants siguin capaços de:

- expressar-se amb claredat i precisió en l'exposició de les idees.
- concisió i encert conceptual en les respostes als treballs escrits que hagin de presentar.
- analitzar i informar críticament dels textos i documents treballats i exposar-los oralment.

Específiques

CE1. Comprendre i utilitzar la terminologia precisa, els recursos idonis i la documentació adequada per a formular raonaments i judicis crítics ben argumentats en cadascun dels àmbits disciplinaris del grau.

Aquesta competència es desplega en què els estudiants siguin capaços de:

- utilitzar amb precisió els principals conceptes que sorgeixen en el pensament grec i romà.
- Buscar les diverses fonts documentals amb eficàcia.
- Expressar els plantejaments filosòfics amb fidelitat als seus autors.

BLOCS TEMÀTICS I CONTINGUTS

Continguts – Unitats Temàtiques
UNITAT 1: Inicis del pensament grec. Presocràtics, sofistes i Sòcrates
Tema 1.1. L'admiració i la filosofia. Els grecs i la cultura occidental. Una orientació global sobre Homer, Hesíode i la diversitat religiosa de l'època arcaica de Grècia.
Tema 1.2. Els interrogants dels primers filòsofs
Tema 1.3. El pensament pitagòric i el seu llegat a la cultura
Tema 1.4. Heràclit d'Efes
Tema 1.5. Parmènides i els sistemes postparmenidis
Tema 1.6. Els sofistes: l'ànima de cultura
Tema 1.7. Sòcrates: la invitació a la interioritat
UNITAT 2: Plató i l'horitzó de la metafísica
Tema 2.1. El filòsof en el seu context
Tema 2.2. El <i>Menó</i>
Tema 2.3. Ésser i conèixer
Tema 2.4. El <i>Simposi</i>
UNITAT 3: Plató: l'home i la societat
Tema 3.1. Concepció de l'home. El <i>Fedó</i> .
Tema 3.2. La cosmologia del <i>Timeu</i>
Tema 3.3. L'Estat ideal y les seves formes històriques. La <i>República</i>
UNITAT 4: Aristòtil i la primera sistematització del saber
Tema 4.1. Aristòtil en el seu context
Tema 4.2. Teoria de la ciència
Tema 4.3. La <i>Filosofia primera</i>
Tema 4.4. La <i>Física</i> en tant que filosofia de l'ens natural
Tema 4.5. Déu
UNITAT 5: Aristòtil: l'home i la societat
Tema 5.1. La psicologia
Tema 5.2. La vida pràctica: ètica y política
UNITAT 6: La filosofia hel·lenística
Tema 6.1. Situació de la filosofia després de la mort d'Aristòtil
Tema 6.2. El epicureisme
Tema 6.3. La versió romana de la filosofia hel·lenística. L'estoïcisme i Sèneca
Tema 6.4. La confluència del pensament bíblic amb l'hel·lenisme
Tema 6.5. El neoplatonisme. Plotí i el final de la filosofia antiga.

METODOLOGIA DOCENT

Aspectes metodològics generals de l'assignatura

Metodologia Presencial (U. Deusto y U. Ramon Llull)

Per al desenvolupament de l'assignatura es faran servir les estratègies següents:

Mètode expositiu: Presentació del contingut teòric mitjançant classe presencial i documentació en la plataforma.

Anàlisi de textos i documents: Lectura personal dels materials que recullen els continguts principals de l'assignatura. Preparació individual i posada en comú, en sessions grupals (presencials o virtuals).

Mètode de presentació oral: Exposicions i presentacions dels estudiants.

Mètode de presentació escrita: Resposta per part de l'estudiant i lliurament dels qüestionaris de les unitats temàtiques.

Dossier final: Presentació final dels qüestionaris.

Metodologia No presencial (U. Comillas)

La metodologia docent que s'utilitzarà a l'hora d'impartir la modalitat online de l'assignatura incideix en la participació activa i dinàmica del conjunt del grup i, per això, cal subratllar el paper fonamental que juga un recurs indispensable: la Plataforma MOODLE.

En aquesta Plataforma, AULA VIRTUAL, estaran disponibles:

- 1 **Fòrums:** La participació en el Fòrum serà essencial en la consecució dels objectius de l'assignatura, ja que és la millor via per a reflexionar de forma conjunta sobre els aspectes teòrics i pràctics dels continguts a treballar. Els Fòrums serviran per a estimular l'aprenentatge col·laboratiu, però seran també un espai de seguiment dels treballs, plantejament de dubtes i suggeriments puntuals i informació complementària dels professors. D'aquesta forma, el Fòrum es converteix en la seu principal per a preguntar, comentar i resoldre dubtes, en definitiva, la millor forma d'assolir els objectius i assimilar els continguts de l'assignatura. Cal assenyalar que algunes de les tasques estan vinculades a la participació en el Fòrum, per exemple, donant respostes a preguntes plantejades pels professors. Les respostes a aquestes preguntes requeriran algun tipus d'elaboració pròpia, original, estructurada i molt argumentada. Han de superar el simple resum dels continguts estudiats durant el bloc.
- 2 **Desenvolupament:** En aquest espai trobarem elements fonamentals per a la consecució dels objectius de l'assignatura.

- 1 **Vídeo Tutorials:** desenvolupats pels professors amb la introducció, els continguts teòrics i conceptuals corresponents al tema concret sobre el qual s'està desenvolupant la unitat.
- 2 **Vídeo Pautes:** són aquells vídeos que s'aniran desenvolupant en funció dels dubtes plantejats per l'alumnat sobre el desenvolupament de determinades tasques, exposicions, o prèvies a les proves teòriques.
- 3 **Tasques:** en cada Unitat Temàtica, hi haurà una descripció de cadascuna de les activitats o tasques a realitzar. Disposarà dels materials obligatoris (vídeos, lectures, documentació, enllaços a pàgines web, etc.) i de materials complementaris que amplien la documentació bàsica.
- 3 **Trobades Virtuals:** La Plataforma MOODLE possibilita la realització de videoconferències, en les quals es poden debatre els continguts de les tasques, els dubtes sobre les mateixes i altres aspectes que els professors estableixin com a rellevants per al millor desenvolupament de l'assignatura. Les dates de les trobades virtuals estaran disponibles a la Plataforma.
- 4 **Avaluació Continuada:** L'avaluació és una part integrada en el procés d'ensenyament-aprenentatge. En aquesta assignatura es realitzarà una avaluació continuada que combinarà el lliurament i la presentació de tasques amb el desenvolupament de proves objectives (online) al llarg del semestre. Al mateix temps, els professors donaran feedback dels progressos de l'alumne/a. L'incompliment dels terminis de lliurament de les tasques tindrà una penalització en la qualificació final. En el cas de les tasques lliurades fora de termini la màxima puntuació possible queda establerta en 8.

RESUM HORES DE TREBALL DE L'ALUMNAT			
MODALITAT PRESENCIAL (U. Deusto i U. Ramon Llull)			
Treball a l'aula		Treball o activitats fora de l'aula	
Classes teòriques (Exposició de continguts)	Classes pràctiques (Activitats que es desenvolupen a l'aula)	Elaboració de treballs individuals o grupals	Estudi: preparació de l'avaluació
30	20	65	35
MODALITAT NO-PRESENCIAL (U. Comillas)			
Trobades virtuals programades		Treball o activitats autònomes	
Video-conferència	Fòrums virtuals	Elaboració de treballs individuals o grupals	Estudi: preparació de l'avaluació
15	15	30	90
CRÈDITS ECTS:			6

AVALUACIÓ I CRITERIS DE QUALIFICACIÓ

MODALITAT PRESENCIAL (U. Deusto i U. Ramon Llull)		
Activitats d'avaluació	CRITERIS	PES
Proves escrites.	<p>Coneix les principals teories de la filosofia des del món antic.</p> <p>Entén el desenvolupament de la Filosofia i domina un vocabulari filosòfic bàsic.</p> <p>Entén i reconeix els principals corrents de la filosofia antiga.</p> <p>Ubica les idees més rellevants de la filosofia antiga, així com els seus autors i textos fonamentals, en el seu context històric, social i cultural.</p>	40%
Anàlisi de tasques: treballs escrits, anàlisi de casos, qüestionaris i dossier final.	<p>Qüestionari lliurat.</p> <p>Comprèn i explica els textos fonamentals de la tradició filosòfica grega i romana.</p> <p>Demostra capacitats de raonament i argumentació per a abordar problemàtiques de caràcter filosòfic.</p> <p>Elabora treballs amb una correcta expressió escrita.</p> <p>Relaciona diferents corrents i autors de filosofia amb antecedents, seguidors o corrents posteriors.</p>	30%
Proves orals, incloses l'exposició i defensa dels treballs realitzats i observació directa de la participació i l'habilitat i competència dels alumnes, tant a l'aula, com en les tutories.	<p>Valoració de l'expressió oral i la capacitat per a comunicar-se utilitzant la terminologia apropiada.</p> <p>Exposa oralment una anàlisi sobre un text/autor.</p>	10%
Treballs grupals	<p>Precisa els conceptes i es capaç de relacionar-los amb la història del pensament posterior.</p> <p>Desenvolupa i posa en pràctica capacitats de raonament i argumentació aplicant-les a les temàtiques estudiades.</p>	20%

MODALITAT NO PRESENCIAL (U. Comillas)		
Activitats d'avaluació	CRITERIS	PES
<i>Prova final*. Es realitzarà per escrit online en la plataforma Moodlerooms o, si no fos possible aquesta modalitat, per via oral online (Skype amb gravació de l'examen).</i>	<i>Es valorarà el coneixement de les principals teories, autors i corrents estudiats, així com l'ús adequat del vocabulari filosòfic bàsic.</i>	40%
<i>Proves orals, incloses l'exposició i defensa dels treballs realitzats.</i>	<i>Valoració de l'expressió oral i la capacitat per a comunicar-se utilitzant la terminologia apropiada.</i>	20%
<i>Anàlisi de tasques: treballs escrits, anàlisi de casos i qüestionaris</i>	<i>Correcta realització de les tasques encomanades en què es valorarà l'ús adequat de la terminologia estudiada, la claredat expositiva i el rigor conceptual.</i>	30%
<i>Participació en la plataforma online</i>	<i>Es valorarà la puntualitat en el lliurament dels exercicis, la participació activa en els fòrums i la interacció amb el professor.</i>	10%

* Per tal de poder ser avaluat en la convocatòria ordinària, s'han de haver realitzat totes les activitats objecte d'avaluació. Les activitats avaluable han de lliurar-se en les dates indicades pel professor/a. Si per alguna raó degudament justificada i comunicada al professor/a, no s'haguessin pogut lliurar en el període fixat, es podrà fer abans de la data de realització de l'examen de l'assignatura, de manera que el/la professor/a pugui qualificar-les, encara que en aquest cas no estarà obligat a remetre a l'alumne/a els seus comentaris sobre aquestes activitats.

D'altra banda, l'alumne/a té dret a realitzar la prova escrita final, encara que no hagi lliurat tota la resta d'activitats objecte d'avaluació, però només es calcularà la nota final de l'assignatura si ha lliurat totes les activitats i segons els criteris d'avaluació i les ponderacions establertes en aquesta guia docent. En cas de no haver avaluat. En cas de no haver lliurat o realitzat alguna activitat objecte d'avaluació constarà a l'Acta com a "No Presentat" en aquesta convocatòria.

CONVOCATÒRIA EXTRAORDINÀRIA (PRESENCIAL/NO PRESENCIAL)

Els criteris d'avaluació són els mateixos que en la convocatòria ordinària, de manera que cal aportar totes les activitats d'avaluació considerades durant el curs. Es guardaran les notes de les activitats realitzades (fins i tot la de la prova escrita final), a l'espera de que es realitzin les proves pendents. En aquesta avaluació s'aplicaran els mateixos criteris de ponderació que en l'avaluació ordinària. Aquesta mesura s'aplicarà exclusivament únicament en cada curs vigent, fet pel qual, si no se supera la convocatòria extraordinària, la renovació de la matrícula suposarà la repetició de l'assignatura completa.

BIBLIOGRAFIA I RECURSOS

Bibliografia bàsica

Llibres de text

- AMIGO, Mª L. (2007). *La aurora del asombro. Guía para pensar con los filósofos griegos*. Bilbao: Universidad de Deusto.
- GARCÍA-BARÓ, M. (2009). *Sócrates y herederos. Introducción a la historia de la filosofía occidental*. Salamanca: Sígueme.
- REALE, G Y ANTISERI, D. (1991). *Historia del pensamiento filosófico y científico*, 1 vol. Barcelona, Herder.

Bibliografia complementària

- AUBENQUE, P. (1974). *El problema del ser en Aristóteles*. Madrid: Taurus.
- BARNES, J. (1992). *Los presocráticos*. Madrid: Cátedra.
- CORNFORD, F.M. *Principium sapientiae. Los orígenes del pensamiento filosófico griego*. Madrid: Visor.
- CROMBIE, J.M. (1979). *Análisis de las doctrinas de Platón (2 vols.)*. Madrid: Alianza.
- DODDS, E. R. (1975). *Paganos y cristianos en una época de angustia*. Madrid: Cristiandad.
- DÜRING, I. (1990). *Aristóteles*. México: Fondo de Cultura.
- ELORDUY, E. (1972). *El estoicismo*. Madrid: Gredos.
- FRIEDLÄNDER. (1991). *Platón, verdad del ser y realidad de vida*. Madrid: Técnos.
- GARCÍA-BARÓ, M. (2004). *De Homero a Sócrates. Invitación a la filosofía*. Salamanca: Sígueme.
- GARCÍA-BARÓ, M. (2004). *La defensa de Sócrates*. Salamanca: Sígueme.
- GARCÍA-BARÓ, M. (2005). *Filosofía socrática*. Salamanca: Sígueme
- GARCÍA-BARÓ, M. (2008). *El Bien perfecto. Invitación a la filosofía platónica*. Salamanca: Sígueme.
- GIGON, O. (1970). *La cultura antigua y el cristianismo*. Madrid: Gredos.
- GIGON, O. (1971). *Los orígenes de la filosofía griega. De Hesíodo a Parménides*. Madrid: Gredos.
- GÓMEZ ROBLEDO, A. (1974). *Platón. Los seis grandes temas de su filosofía*. México: F.C.E.
- GRUBE, G.M.A. (1983). *El pensamiento de Platón*. Madrid: Gredos.
- GUARDINI, R. (1960). *La muerte de Sócrates*. Buenos Aires: EMECE.
- HADOT, P. (1998). *¿Qué es la filosofía antigua?* Méjico: FCE.
- HADOT, P. (2006). *Ejercicios Espirituales y Filosofía Antigua*. Madrid: Siruela.

HAVELOCK, E. A. (1994). *Prefacio a Platón*. Madrid: Visor.

HYLAND, D.A. (1975). *Los orígenes de la filosofía en el mito y los presocráticos*. Buenos Aires: El Ateneo.

JAEGER, W. (1947). *Aristóteles*. México: Fondo de Cultura.

JAEGER, W. (1962). *Paideia*. México: Fondo de Cultura.

JAEGER, W. (1965). *Cristianismo primitivo y paideia griega*. México: Fondo de Cultura.

JAEGER, W. (1982). *La teología de los primeros filósofos*. México: F.C.E.

KIRK, G.S. RAVEN, J. E.,SCHOFIELD, M. (1987). *Los filósofos presocráticos*. Madrid: Gredos.

LONG, A.A. (1975). *La filosofía helenística*. Madrid: Revista de Occidente.

MARTÍNEZ MARZOA, F. (1995). *Historia de la filosofía antigua*. Madrid: Akal.

MOREAU, J. (1972). *Aristóteles y su escuela*. Buenos Aires: Eudeba.

NESTLE, W. (1975). *Historia del espíritu griego*. Barcelona: Ariel.

NUÑO, J.A. (1963). *El pensamiento de Platón*. Caracas: Imprenta universitaria, Universidad Central de Venezuela.

NUSSBAUM, M. C. (2003). *La Terapia del Deseo. Teoría y práctica en la ética helenística*. Barcelona: Paidós.

PATOCKA, J. (1991). *Platón y Europa*. Barcelona: Península.

REALE, G. (1985). *Introducción a Aristóteles*. Barcelona: Herder.

RIST, *La filosofía estoica*. Barcelona: Crítica.

ROSS, D. (1986). *Teoría de las ideas de Platón*. Madrid: Cátedra.

SÁNCHEZ CUESTA, M. (2001). *La ética de los griegos*. Madrid, Clásicas.

SEVERINO, E. (1986). *La filosofía antigua*. Barcelona: Ariel.

SNELL, B. (1965). *Las fuentes del pensamiento europeo*. Madrid: Razón y Fe.

SZLEZÁK, Th. A. (1991). *Leer a Platón*. Madrid: Alianza.

ZELLER, E (1995). *Sócrates y los sofistas*. Buenos Aires: Nova.

Fonts recomanades

PRESOCRÁTICOS. (1981). *Los filósofos Presocráticos* (3 vol.). Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

HERÁCLITO. MARKOVICH, M. (1968). *Heraclitus. Texto griego y versión castellana*. Mérida-Venezuela: Talleres gráficos universitarios.

PARMÉNIDES. (1974). *Poema de Parménides. Los filósofos antiguos. Selección de textos por Clemente Fernández*. Madrid: BAC.

PLATÓN. (1981- 1999). *Diálogos (Apología, Critón, Eutifrón, Ión, Lisis, Cármides, Hippias Menor y Mayor, Laques, Protágoras, Gorgias, Menéxeno, Eutidemo, Menón, Cratilo,*

Fedón, Banquete, Fedro, República, Parménides, Teeteto, Sofista, Político, Filebo, Timeo, Critias, Dudosos, Apócrifos, Cartas, Leyes). Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

-(2000). *Menón*. Ed. y trad. de García-Baró. Madrid: Mare Nostrum.

-(2010). *Gorgias*. Ed. y trad. de García-Baró. Salamanca: Sígueme.

ARISTÓTELES. (1984- 2005). *Metafísica, Física, Poética, Tratados de Lógica, Acerca del Alma, Ética Nicomáquea. Ética Eudemia, Política, Acerca de la Generación y Corrupción, Reproducción de los animales. Acerca del cielo. Metereológicos, Investigación sobre los animales. Constitución de los atenienses, Tratados Breves de Historia Natural, Retórica, Fragmentos*. Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

EPICURO. (1974). *Ética. La génesis de una moral utilitaria*. Ed. de García Gual y Acosta. Barcelona: Barral.

ESTOICOS. CRISIPO DE SOLOS. (2006). *Testimonios y fragmentos*. Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

MARCO AURELIO. (2000). *Meditaciones*. Madrid: Debate.

SÉNECA. *Obras completas*. Aguilar, Madrid, 1966.

- (1986-1989). *Epístolas morales a Lucilio, I y II.*, Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.

PLOTINO. (1982). Porfirio, *Vida de Plotino y Plotino, Enéadas*. 3 vols.. Introducción, traducción y notas del Prof. J. Igal. Madrid: Biblioteca Clásica Gredos.